

PRIKAZI I OSVRTI

O franjevcima, stvarateljima i čuvarima hrvatskoga jezičnog izričaja

(Ivo Pranjković: *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008.)

Knjiga *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku* autora Ive Pranjkovića tematski i sadržajno svojevrsni je nastavak knjige *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene* (Zagreb, 2000.) jer objavljeni prilozi obiluju analizama o spisateljstvu franjevacu Bosne Srebrene, ali i onih franjevacu koji djeluju u (novoosnovanim) provincijama u Dalmaciji i u prekosavskoj Provinciji sv. Ivana Kapistrana. Razdoblje kojim je u ovoj knjizi obuhvaćena analiza spisateljskoga djelovanja franjevacu u rasponu je od 17. do 19. stoljeća.

Knjiga sadržava uvodni tekst te 16 članaka u kojim se analiziraju određena djela pojedinih franjevacu. U uvodnome dijelu knjige (*Franjevci Bosne Srebrene i hrvatski jezik*) autor daje posebno važan sintetički prilog o franjevcima i hrvatskome jeziku, u kojem se osim povijesnoga okvira početaka hrvatskoga književnog i uopće franjevačkoga spisateljskog rada (što se ogleda u nabožnim i teološkim djelima, samostanskim ljetopisima, povijesnim spisima, pjesničkim i proznim djelima, putopisima, memoar-

skim djelima, priručnicima za osnovno obrazovanje, te posebno važnim za povijest standardizacijskih procesa i za povijest jezika – latinskim gramatikama) minuciozno razlažu glavna obilježja latinične grafije, pravopisa, fonologije i morfonologije, morfologije, sintakse, reda riječi i leksika. Tako se osim latinične grafije (i prvoga djela bosanskih franjevacu tiskana latinicom, Bandulavićevih *Pištola i evanđelja*, 1613.) ističe i bosančica, zatim prijedlozi fra Andrije Kujundžića i fra Stjepana Marijanovića o reformi latinične grafije („lipopisanja“), sve do Gajeva slovopisa, koji je krajem petoga desetljeća 19. stoljeća potisnuo „lipopisanje“. Od fonološko-morfoloških obilježja autor upozorava na refleks jata, izostajanje intervokalizacije te palatalizaciju i / ili jotaciju, uporabu šćakavizama te poziciju suglasnika *h*. Od morfoloških i sintaktičkih obilježja te onih o redu riječi, koje razmatra autor u uvodnome dijelu, valja izdvojiti oblike stare deklinacije (obilježje svojstveno franjevačkim piscima u 17. stoljeću), čestu uporabu aorista i imperfekta, zatim infinitivnih konstrukcija (npr. *za* + infinitiv te infinitiva uz glagole (*u*)činiti ili *imati*). Posebna pozornost pridaje se i talijanskim, latinskim te utjecajima jezika dalmatinskih i dubrovačkih pisaca na franjevački standardnojezični uzus, npr. konstrukcije s prijedlogom *od*, participijalne konstrukcije, poraba zamjenica i pridjeva u množini srednjega roda, poraba genitiva ličnih

zamjenica, posebna poraba negacije u slučajevima kada se umjesto dviju (ili više) niječnica upotrijebi samo jedna, položaj riječi u atributivnih konstrukcija, zatim red riječi u kojemu je glagol na kraju (su)rečenice, te stariji red zanaglasnica u kojemu one glagolske dolaze redovito iza zamjeničkih. Posebno su razrađene leksičke osobitosti, između kojih autor izdvaja lekseme literarnoga karaktera, leksik tipičan za narodnu (usmenu) književnost, turcizme, orijentalizme, romanizme, zatim lekseme svojstvene bosanskim (hercegovačkim) govorima, arhaizme i historizme (posebice semantički arhaizmi) te naposljetku neologizme, novotvorenice i veoma brojne kontaktne sinonime. Na temelju autorove iscrpne analize pojedinih obilježja razina jezične analize proizlazi zaključak da su „franjevci Bosne Srebrene izgradili izrazito prepoznatljiv, u velikoj mjeri ujednačen i funkcionalno polivalentan standardnojezični uzus“ koji je „u vrlo velikoj mjeri utjecao na (konačnu) standardizaciju i kodifikaciju hrvatskoga jezika koja je provedena krajem 19. stoljeća“.

Valja naglasiti da je ostalih šesnaest tekstova u knjizi, u kojim se razmatraju djela pojedinih franjevaca, metoda autorove analize usmjerena na propitivanje obilježja navedenih temeljnih razina jezične analize, čime se dobivaju i dodatni gramatički, stilistički te slovopisni i pravopisni podatci i objašnjenja dani u uvodnome poglavlju. Osim toga u teksto-

vima se nerijetko navode iscrpni bibliografski podatci o autorima, što znatno pridonosi općim biografskim podacima pojedinih franjevaca, pogotovo onih čiji su životopisi još nedovoljno (ili nedovoljno dobro) istraženi. Pojedini su prilozi potkrijepljeni izvornim ulomcima iz djela, čime se zorno ilustriraju analizirana jezična obilježja.

U tekstu o fra Matiji Divkoviću razmatra se narav jezika Divkovićevih djela te narav Divkovićevih jezičnih nastojanja, napose u *Nauku krstjanskom* (1616.).

O fra Stjepanu Matijeviću Solinjaninu autor donosi temeljne biografske podatke, samim time što su pojedinosti iz Matijevićeva života prilično šture, te analizira jezična obilježja *Ispovjedaonika*, djela koje je Matijević preveo s talijanskoga izvornika (čiji je autor bio Jeronim Panormitanski) i objavio 1630. godine.

Djelo *Sedam trublji za probuditi grešnika na pokoru* prijevod je djela s talijanskoga jezika, koji je napravio fra Pavle Papić 1649. godine (prijevod priredio fra Ignacije Gavran u 33. knjizi *Grade za povijest književnosti hrvatske*, Zagreb, 1991.). Iscrpno analizirajući fonološka, morfološka, sintaktička te leksička i slovopisna obilježja djela, autor ističe da je Papićevo djelo važno za povijest hrvatskoga jezika i njegove standardizacije s obzirom na Papićeve pokušaje preuzimanja, prevođenja i kalkira-

nja brojnih stručnih (posebno teoloških, filozofskih i liturgijskih termina), odnosno nastojanja da razvijenu talijansku i latinsku terminologiju pretoči u hrvatski jezik. Djelo *Uzao serafinske (naški) goruće ljubavi* (Budim, 1730.) fra Lovre Budinskoga (Bračuljevića) bogata je riznica raznovrsnoga znanja iz moralnoga bogoslovlja, dogmatike, crkvene povijesti i prava te povijesti franjevačkoga reda, a što se tiče slovopisa (grafije) u tome djelu autor ističe da je fra Lovro grafijske dvostrukosti sveo na minimum; vrijedna su pozornosti i obilježja jezika i stila, posebice u izrazito velikoj uporabi kontaktnih sinonima.

Autor u knjizi također analizira i jezik Brođanina fra Antuna Bačića, koji je bio provincijal Bosne Srebrene neposredno prije odcjepljenja prekosavskih samostana. Između ostalih jezičnih obilježja koja analizira autor u Bačićevu djelu *Istina katoličanska* (1732.), valja izdvojiti primjere dosljednoga pisanja po fonološkoj pravopisu, posebice kad je riječ o pisanju prefiksa *iz-*, a primjera fonološkoga pisanja više je nego u drugim djelima onoga vremena.

Na temelju provedene analize djela fra Jeronima Lipovčića *Dušu čuvajuće pohođenje* (1750.) autor pokazuje da se u tome djelu posve ustalio tip latinične grafije koji je poznat pod imenom slavonski pravopis.

U tekstu *Latinička grafija budinskoga franjevačkog kruga i Kujun-*

džić-Marijanovićevo „lipopisanje“ autor daje pregled razvoja oblikovanja latinične grafije budinskoga franjevačkoga kruga, odnosno franjevača koji su bitno utjecali na taj razvoj. Dok je fra Šimun Mecić u svom posthumno objavljenom djelu *Cvitak pokorni* (1736.) upotrebljavao složenu i neujednačenu grafiju, gdje se susreću i grafijske četverostrukosti, bitan napredak u reformi, kao što je već prethodno spomenuto, napravio je fra Lovro Bračuljević. Pritom autor knjige upozorava i ispravlja netočnost koja se u literaturi pojavljuje u vezi s fra Lovrom kada mu se pripisuje uvođenje fonetskoga (fonološkoga) pravopisa. Međutim nije riječ o pravopisu, nego o grafiji (slovopisu), tj. stavu fra Lovrinu da ne treba pisati ono što se ne izgovara, a to se posebno tiče pisanja samoglasnoga *r*. Gotovo sve dvostrukosti u latiničnoj grafiji dokida Stjepan Vilov u djelu *Razgovor priateljski među kerstianinom i ristianinom* (Budim, 1736.), u čemu će ga slijediti fra Jeronim Lipovčić i Emerik Pavić. Takav je pravopisni uzus bio na snazi ne samo među franjevcima toga kruga nego i u cijeloj Slavoniji sve do preporoda (a prihvaćit će ga kao vrlo praktičnoga i logičnoga i izvan Slavonije, npr. J. Stulli u svojem *Rječoslozju* i Š. Starčević u *Novoj ričoslovinci iliričkoj*). Autor nadalje supostavlja pregled pravopisnih obilježja u djelima franjevačkih pisaca na području Bosne i Hercegovine, i to od fra Marka Dobretića, pre-

ko prijedloga reforme početkom 19. stoljeća u nastojanjima fra Augustina Miletića, sve do prijedloga latinične grafije koji je iznesen u poslanici fra Andrije Kujundžića (*uprave od lipopisanja*), objavljenoj u Splitu 1822. g. kao predgovor latinske gramatike *Institutiones grammaticae latinae idiomate illyrico* fra Stjepana Marijanovića. To je prijedlog reforme latinične grafije koja je bila spoj grafije talijanskoga i grafije slavonskoga tipa (potonja je bila pod izrazitim utjecajem mađarskoga slovopisa). Autor se najzad osvrće na činjenicu o tome da je fra Frane Jukić 1848. godine objavio u Zagrebu djelo tiskano Gajevom grafijom. U analizi autor daje sustavan usporedni tablični pregled određenih grafema u Bandulavića, Lastrića, Dobretića, Miletića i u Kujundžić–Marijanovića, posebno uspoređuje „lipopisanje“ s pravopisnim uzusom S. Vilo-va, a citira i Jukićevo objašnjenje razlika između dotadašnje i Gajeve grafije.

U prilogu *Redopisje fra Jeronima Filipovića* autor istražuje jezične osobitosti djela uglednoga franjevačkog propovjednika, čije su propovijedi i objavljene; pisane su jednostavnim i razumljivim jezikom te su stoga bile izrazito katehetski primjenjive. Posebna je pozornost u knjizi usmjerena analizi slovopisnih, pravopisnih i leksičkih obilježja *Upućenja katoličanskih* Brođanina fra Ivana Velikano-vića, koji je, prema autorovim riječi-ma, „jedan od respektabilnijih pisaca

i kulturnih djelatnika u Slavoniji u 18. stoljeću. Nažalost, u hrvatskoj kulturnoj javnosti o njemu se vrlo malo zna. U povijestima hrvatske književnosti ili se uopće ne spominje (...) ili se jedva spominje“. Autor u zaključku ističe da Velikanovićevo djelo svjedoči o velikome stupnju grafijske i ortografske ujednačenosti koja je među slavonskim franjevcima, ali i slavonskim piscima uopće, dosegnuta krajem 18. stoljeća; na leksičkoj razini veoma je zanimljiv prinos izgradnji i usavršavanju teološke terminologije.

O nekim temeljnim osobitostima u jeziku fra Bernardina Leakovića autor promišlja na temelju djela *Nauk od poglavitih stvari kerstjansko-katoličanskih* (Budim, 1798.). Fra Martinu Nediću u knjizi su posvećena dva teksta. U prvome od njih razmatraju se filološka, napose leksička “razjasnjenja” koja je fra Martin dodavao iza svakoga od šest pjevanja u njegovu epskome djelu *Poraz bašah i zavedenje Nizama u Bosni* (Đakovo, 1884.) i gdje je tumačio manje poznate riječi i izraze, napose turcizme i orijentalizme, ali i brojne riječi slavenskoga podrijetla i posuđenice iz drugih jezika. Prilog je zanimljiv i stoga što autor izdvaja i komentira Nedićevo opširnija tumačenja pojedinih leksema (tako možemo saznati kako Nedić tumači npr. riječi *uskok*, *Latin*, *šokac* (*Šokac*), *Bunjevac*, *Osmanlije*, *Kur'an*, *janjičar*), ali i pojedina Nediće-va posve kratka objašnjenja leksema. Pritom autor posebno ističe i Nediće-va

onomastička tumačenja vlastitih imena (imena mjesta, etnika, antroponima i dr.) bilo orijentalnoga ili kojega drugog podrijetla (npr. *Tuzla, Vitez, Mostar, Zvornik, Rac i Srbini*), ali npr. i imena *Mujkan, Fata* („*Fatha*, ime turkinji, naški: Bojka, Vojslava, latinski *Victoria*“). U drugome tekstu autor analizira, uz prethodno navedeno djelo, i jezična obilježja Nedićeva proznoga djela *Stanje redodržave Bosne Srebrene* (Pečuh, 1884.), ističući da u jeziku i pravopisu ima i očitih utjecaja zagrebačke filološke škole, što se posebice uviđa po dosljednome korijenskom pravopisu te u zadržavanju starijih sklonidbenih oblika, ali da u tim Nedićevim djelima nema utjecaja hrvatskih vukovaca, koji je tih godina bio već izrazit.

U tekstu o rukopisima fojničkoga samostana autor analizira dva djela. Prvi je od njih rukopisna latinska gramatika, o kojoj je fra Serafin Hrkać u svojem istraživanju zaključio da je to gramatika „koju je fra Stjepan Marijanović u školi diktirao svojim učenicima prije pisanja svoje objelodanjene gramatike“. Autor knjige analizira sadržajni dio rukopisne gramatike, njezinu grafiju, uspoređuje gramatičku terminologiju te posebice supostavlja pojedine definicije Marijanovićeve i rukopisne gramatike. Na temelju provedene analize pokazuje se da autor rukopisne gramatike sigurno nije fra Stjepan Marijanović, ali izvjesno je da je autor rukopisa poznavao Marijanovićevu latinsku gramati-

ku. Zaključuje se da na pitanje tko bi mogao biti autor gramatike „s dosta se vjerojatnosti može odgovoriti da bi to mogao biti fra Marijan Jakovljević stariji (Banja Luka 1780 - Fojnica 1853), jedan od uglednijih i aktivnijih bosanskih franjevaca iz prve polovice 19. stoljeća“. Uz to autor donosi i moguće odgovore na pitanje kada je rukopisna latinska gramatika mogla nastati. Drugo rukopisno djelo, koje autor knjige analizira, jest *Rječnik latinsko-hrvatski* ili tzv. *Fojnički manuskript* nepoznata autora i neizvjesna vremena nastanka. Zanimljivo je da je taj rječnik tematski koncipiran, i to u dvadeset semantičkih cjelina, a autor smatra da je rukopis „vrlo vjerojatno nastao šezdesetih godina 19. stoljeća, u vrijeme kad se pisalo po slovo-pisnim i pravopisnim načelima zagrebačke škole“.

Na kraju knjige autor komentira monografiju Tugomira Alaupovića o fra Frani Jukiću, koja je objavljena u 21. izvještaju Velike gimnazije u Sarajevu za godinu 1907.

Knjiga Ive Pranjkovića popraćena je opširnim popisom izvora i literature te bibliografskom bilješkom o (ne)objavljenim tekstovima ove knjige, a dodano je i kazalo imena. Pritom, knjiga sadržava i abecedni rječnik objašnjenja pojedinih riječi. To će posebice širemu krugu čitatelja olakšati čitanje onih dijelova knjige u kojima autor neposredno navodi primjere na temelju kojih provodi analizu po

jezičnim razinama, odnosno primjere koji su ilustracija određenih zaključaka jezične analize. Valja podsjetiti da su pojedini prilozi u knjizi ilustrirani i izvornim citatima iz određenih djela o kojima se u analizama raspravlja.

Na temelju nove knjige Ive Pranjekovića razvidna je velika uloga franjevac a i njihova spisateljskoga rada u rasponu od triju stoljeća. Ovom knjigom autor je dopunio prethodno započetu cjelinu (knjigom iz 2000. godine) istraživanja i promišljanja o jezikoslovnim, filološkim, ali i književnim i općenito kulturološkim zaslugama franjevac a na području provincija u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj. Provedenim je istraživanjem osvijetljen velik broj franjevac a – jezikoslovaca i filologa, koji su svojim svestranim djelovanjem na razvijanju i očuvanju hrvatskoga jezičnog izričaja stvarali i objavljivali brojna svoja djela. Kako pokazuje autor, njihovi životopisi nerijetko svjedoče o različitim životnim putovima na kojima su, uz svoj temeljni poziv, stvarali svoja vrijedna i brojna književna, jezikoslovna, teološka, povijesna i druga tematska djela. Autor knjige svoja je propitivanja franjevačkih spisateljskih djela usmjerio na minuciozna istraživanja jezičnih razina, što rezultira brojnim slovopisnim, pravopisnim, fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i leksičkim analizama te dobivenim analitičkim ili sintetičkim rezultatima, koji su vrijedan prinos pro-

učavanju povijesti hrvatskoga jezikoslovlja.

Željka Brlobaš